

Нацыянальна-дэмакратычны праект беларускай палітыкі па версіі Зянона Пазняка, 1987–1995 гг.

Нацыянальна-дэмакратычны рух сыграў важную ролю ў палітычнай трансфармацыі Рэспублікі Беларусь у 1987–1995 гг. Для аналізу былі вылучаныя асноўныя тэмы і тэматычныя катэгорыі палітычнага праекту, сфармуляванага Зянонам Пазняком, лідэрам Беларускага народнага фронту да 1999 г. У прыватнасці разгледжаныя яго выступы і артыкулы, напісаныя ў перыяд з канца 1980-х да сярэдзіны 1990-х гг., г. зн. падчас непасрэднай палітычнай дзейнасці Пазняка ў Беларусі, што перарвалася эміграцыяй у 1996 г.

Варта адзначыць, што Пазняк паняволі зрабіўся ў пэўнай ступені ідэолагам нацыянальна-дэмакратычнага руху. У сваіх тэкстах і выступах, а таксама агульнай палітычнай дзейнасці ён паўстае ў ролі хутчэй палітыка-практыка (не абавязкова практычнага!), а не ідэолага. Зрэшты, у выніку актыўнай палітычнай дзейнасці яму было наканавана стаць для беларускага грамадства практычна ўвасабленнем нацыянальна-дэмакратычнай плыні канца 1980-х – 1990-х гг.

I. Кантэкст: нацыянальны рух

Нацыянальна-дэмакратычны рух у Беларусі ўзнік у выніку палітызацыі створаных у 1980-я гг. нацыянальна-культурных арганізацыяў (у прыватнасці «Тутэйшых» і «Майстроўні») і актывістаў аховы культурнай спадчыны. У гэтым грамадскім руху, які абудзіўся на пачатку 1980-х гг., былі аднак свае моманты, якія істотным чынам абмежавалі ў далейшым яго масавае падтрыманне. З розных прычынаў нацыянальны рух так і не здолеў да сярэдзіны 1990-х гг. стварыць устойлівыя масавыя структуры.

Усведамленне паразы прыйшло пазней, асабліва пасля таго як апазіцыя засталася без такога мабілізацыйнага фактару, як небяспека паглынання Беларусі Расіяй. У 2001 г. філосаф Валянцін Акудовіч выступіў з тэкстам-рэфлексіяй «Без нас»: *«...Адраджэньне адмовіла рэальнай Беларусі ў хоць якой вартасці. За патрабаваннем вяртаньня гістарычнай спадчыны, мовы і культуры»*

нага досьведу мінулага хавалася жорсткая ідэалягічная канструкцыя, у якую ня ўпісваліся здабыткі і каштоўнасці тагачаснага беларускага грамадства, бо ўсе ягоныя перамогі, плёны і радасці мелі альбо камуністычнае, альбо каляніяльнае паходжаньне». І як вынік: «Краіна Беларусь жыве бяз нас» (Акудовіч, 2001).

Сімвалічнымі пераломнымі падзеямі ў гісторыі нацыянальна-дэмакратычнага руху можна лічыць масавыя акцыі, прысвечаныя дню памяці «Дзяды» 30 кастрычніка 1988 г., звязаныя з прыходам Зянона Пазняка ў публічную палітыку. Заяўку на правядзенне шэсця і мітыngu ў гэты дзень фармальна падавала арганізацыя «Тутэйшыя», не звязаная з Пазняком. Адзін з яе актывістаў, Уладзімір Адамчык, адзначыў: «Гэтая падзея, на маю думку, фатальная для беларускага палітычнага жыцця. Таму што з нашых, такіх юначых няпэўных рук свабоды сыяг перайшоў у рукі Беларускага Народнага Фронту, у рукі Зянона Пазняка. ... гэта была памылка, якая і дагэтуль прыносіць свае наступствы» (Аксак, 2008).

Пасля «Дзядоў» у кастрычніку 1988 г. на прапанову Пазняка стварыўся Беларускі народны фронт (БНФ), які стаў асноўнаю сілаю беларускага нацыянальна-дэмакратычнага руху ў 1980-я–1990-я гг. Пазняк апісаў гэтую падзею ў рамантычным стылі: «Храм рукатворны, сьветлы і прыўкрасны, як наша зямля, ужо відаць на небаспадзе, там, за смугою аблокаў, там – куды мы йдзем, куды

навобмацак вяртаецца, вандруе наш род. Засталося няшмат, але цяжкі кавалак – перайсьці праз гадзючае поле. [...] 19 кастрычніка 1988 года мы ступілі на гэтае поле. Тады быў створаны Арганізацыйны Камітэт Беларускага Народнага Фронту. І мы памятаем, як увесь тысячаголовы крываваы цмок зашыпеў, заскрыгатаў, закрычаў сваімі вогненнымі пашчамі» (Пазыняк, 1993d).

Устаноўчы з'езд БНФ прайшоў 24–25 чэрвеня 1989 г. на тэрыторыі Літвы, у Вільні. Апроч актыўных кантактаў Пазняка з кіраўніцтвам прыбалтыйскіх дэмакратычных рухаў, такое месца правядзення з'езду ёсць яшчэ адным пацвярджэннем важнасці прыбалтыйскага, у прыватнасці літоўскага ўплыву на развіццё нацыянальна-дэмакратычнага руху ў Беларусі.

БНФ прэтэндаваў шмат на што, бо, паводле Пазняка, спачатку ён уяўляў з сябе «канфэдэрацыю дэмакратычных людзей, асацыяцыю ўсёй нацыі супраць таталітарнай сістэмы, за дэмакратыю, адраджэньне народа, незалежнасць» (Пазыняк, 1991c). Зрэшты, дэмакратызм Пазняка аспрэчваўся. У прыватнасці Дэйвід Марплз кажа пра «аўтарытарны нацыяналізм» Зянона Пазняка і ранняга БНФ у адрозненне ад «умеранага нацыяналізму» Партыі БНФ Вячоркі, Аб'яднанай грамадзянскай партыі Лябедзькі ці розных пераходных варыянтаў, якіх прытрымліваюцца сацыял-дэмакраты (Марплз, 2007: 95). Сапраўды, у больш позні перыяд, пасля расколу БНФ, Партыя БНФ пад кіраўніцтвам Вінцука Вячоркі стала

значна больш умеранаю, у той час як Кансерватыўна-хрысціянская партыя БНФ Пазняка захавала жорстка нацыяналістычную, кансерватыўную і пракаталіцкую ідэалогію.

Пазняк заўсёды стараўся пазбавіцца ад цэтліку «радыкала», які навязвалі яму апаненты: «*Цэнтар на беларускай палітычнай палітры даўно заняты Народным Фронтам. Правым яго называла камуністычная прапаганда, зыходзячы з прапагандысцкіх мэтай*» (Пазняк, 2007а: 78). Былі вызначаныя даволі асцярожныя мэты: «*Народный фронт Белоруссии поставил задачу – объединить всех для достижения трех основных задач: демократизация общества, ликвидация бюрократической системы и возрождение нации на демократической основе*» (Пазняк, 1989а).

У далейшым кіраўнік БНФ перайшоў ад даволі безаблічнага цэнтрызму да больш кансерватыўнай пазіцыі, падкрэсліваючы зрэшты, што БНФ не карыстаецца радыкальнымі сродкамі, таму, маўляў, ёсць шырокім цэнтрысцкім рухам: «*Па сваіх палітычных дзеяннях і імкненнях, на поглядах ... ва ўсіх галоўных аспектах сваёй палітычнай дзейнасці БНФ найбольш набліжаецца да палітычнай практыкі і прынцыпаў эўрапейскай хрысціянскай дэмакратыі, а таксама да народна-кансерватыўных партыяў*» (Пазняк, 1992f).

Пазняк бачыў БНФ у якасці часткі нацыянальна-дэмакратычнага руху, хоць не зусім зразумела, ці лічыў ён, што гэты рух аб'яднаны ў межах

Фронту, або Фронт ёсць яго часткаю (магчыма, перадаваю); якія канкрэтна партыі ды арганізацыі ўключаў у сябе гэты рух, а таксама як гэты рух суадносіўся з дэмакратычным. У прыватнасці палітык казаў пра «беларускія нацыянальна-вызваленчыя дэмакратычныя сілы», маючы на ўвазе ў тым ліку (ці нават найперш) БНФ, і ў той жа час, разважаючы пра намаганні «Народнага Фронту і ўсіх нацыянальна-дэмакратычных сілаў нашай краіны», прызнаваў наяўнасць «нацыянал-дэмакратычных сілаў» па-за межамі БНФ (Пазняк, 1993b).

Але ў цэлым Пазняк не быў схільны прызнаваць шматаблічнасць і складанасць палітычнага спектру, а спрабаваў звесці ўсё да палярызацыі ды супрацьстаяння «мы–яны». Напрыканцы 1993 г., кажучы пра сваё супрацьстаянне ўладзе старой партыйна-савецкай наменклатуры, ён назваў «свае» сілы «сіламі нацыянальнай незалежнасці, дэмакратыі, дзяржаўнага развіцця» (Пазняк, 2007b: 163), але не канкрэтызаваў іх складу і рамак.

Пры гэтым Пазняк быў бескампрамісны: «*...Няма ніякага сэнсу весці спрэчкі з намэнклятурнымі камуністамі ці іх крэатурамі на праграмных палажэннях. Гэта толькі марнаванне часу*» (Пазняк, 1990d). Нават пазней, у 1993 г., Пазняк ганарыўся, што БНФ «не паддаўся намэнклятурнай палітыцы дэмакратычнай мімікрыі» і «не пайшоў з намэнклятурай» (Пазняк, 1993c).

На першым з'ездзе БНФ у чэрвені 1989 г. была прынятая праграма, якая

абвясціла асноўнымі задачамі руху барацьбу за суверэнiтэт Беларусі, дэмакратызацыю ўлады, адраджэнне беларускай мовы і культуры – стандартны набор патрабаванняў для народных франтоў у нацыянальных рэспубліках Саюзу, хоць і прыняты даволі рана, практычна ўслед за балтыйскімі рэспублікамі.

Што датычыць асноўных iдэалагічных прынцыпаў, то на II з'ездзе БНФ у сакавіку 1991 г. была прынятая праграмная заява «Свабода, незалежнасць, адраджэнне». У 1993 г. Пазняк адзначаў: *«Асноўны прынцыпы, асноўны дэвіз нашага руху – гэта Адраджэнне ... для нас цяпер найважнейшай каштоўнасцю зьяўляецца нацыянальная дзяржава... Калі незалежнасць мы можам разглядаць як галоўную палітычную задачу, то Адраджэнне – гэта галоўная гістарычная задача нацыі»* (Пазняк, 1993с).

Гэта падкрэслівае пачатковыя адрозненні ад ліберальна-дэмакратычнай платформы заходнееўрапейскага ўзору. Кажучы пра дылему паміж суверэнiтэтам і правамі чалавека і сумняваючыся ў правільнасці прыярытэту правоў чалавека ў той форме, якую гэты прыярытэт набыў у той час у краінах Заходняй Еўропы, Пазняк адзначаў: *«Нельга гаварыць пра прыярытэт: альбо суверэнiтэту – альбо правоў чалавека. Бо суверэнiтэт – як правы ўсяго народу – гэта таксама правы чалавека ... трэба прызнаваць не прыярытэт, а парытэт, роўнасць гэтых правоў»* (Пазняк, 1993с).

II. Асноўныя кампаненты: незалежнасць

Незалежнасць нязменна бачылася Пазняку галоўнай мэтай ягонага палітычнага місіі. Прыкладна з 1989 г. ён адкрыта змагаўся за выхад са складу ССРСР: *«Главные вопросы, которые объективно стоят теперь перед республиками СССР, – это вопросы национального возрождения и национальной независимости. Еще полтора года назад ситуация была иной. Национальное возрождение воспринималось как составная часть демократизации общества ... Но прошло время и стало ясно, что коренного изменения функций партийного сверхгосударства не предвидится»* (Пазняк, 1989b).

Знаходзячыся ў савецкім кантэксце, Пазняк не пазбег яго ўплыву, яркімі сведчаннямі чаго ёсць цытаты і спасылкі на Леніна (Пазняк, 1988a), развагі пра «прагрэсіўнасць» працэсу (Пазняк, 1989b), а таксама іншыя запазычаныя з iдэалогіі ды рыторыкі савецкага рэжыму. Пераломным у адыходзе ад вонкавай мімікрыі быў 1990 г. *«I ў Праграме, і ў Статутце БНФ адзначаны галоўныя мэты руху: стварэнне дэмакратычнага грамадства ў Беларусі, дасягненне “рэальнага суверэнiтэту” Рэспублікі і адраджэнне беларускай нацыі [...] Люзорнасць меркавання аб суверэнiтэце ў складзе ССРСР пацвярджаюць ня толькі лёгкія і здаровы сэнс, але, перш за ўсё, гісторыя “краіны Саветаў”...»* (Пазняк, 1990d).

Пазняк вылучаў і нібыта рацыянальныя аргументы на карысць незалежнасці: *«Гэта імперыя, гэта Савецкі Саюз, які абдзірае ўсе рэспублікі [...] Што мы атрымалі ад іх з-за Чарнобыля? [...] Мы ня маем нічога. Мы маем Чарнобыль і свае рукі. Таму – пакуль ня будзе незалежнасці, мы ніколі не падымемся з каменяў»* (Пазьняк, 1991а).

З устаноўкаю на незалежнасць звязвалася і чарнобыльская праблема: *«Чарнобыльская трагедыя зьяднала ў адно ўсе нашыя беды, усе нашыя праблемы – экалагічныя, эканамічныя, палітычныя, культурныя, маральныя – і паставіла пытаньне рубам: альбо мы памрэм як народ, як нацыя, як культура ў складзе СССР, альбо выратуемся праз незалежнасць, праз выхад з СССР і аднаўленьне суверэннай Беларускай дзяржавы»* (Пазьняк, 1990d).

Пазней, пасля абвяшчэння суверэннітэту, ён патрабаваў умацоўваць суверэннітэт і быў упэўнены, што сапраўдная незалежнасць яшчэ не дасягнутая: *«У нашых жа варунках акт незалежнасці Беларусі ў асноўным ніхто не заўважыў і не зразумеў, у тым ліку і самі вярхоўныя заканадаўцы ... на сённяшні дзень Дэкларацыя – пустая паперка, не больш»* (Пазьняк, 1990е).

Лідэр БНФ нястомна казаў пра патрэбу замацаваць незалежнасць і ў 1990-я гг., пасля распаду СССР: *«На наш погляд, для ўмацаваньня незалежнасці неабходна было зрабіць наступныя пераўтварэнні: ажыццявіць рэформу ўлады (ліквідаваць саветы і перайсці на муніцыпальную сістэму кіравання);*

ажыццявіць рэформу эканомікі на рыначнай аснове; адрадзіць нацыянальную культуру і нацыянальную сьвядомасць; стварыць інстытуты дзяржаўнай незалежнасці» (Пазьняк, 1992f).

III. Бачанне незалежнай дзяржавы

У ліпені 1990 г. Пазняк заявіў, што акрамя дасягнення незалежнасці найважнейшаю мэтаю Народнага фронту ёсць будаўніцтва дэмакратычнага грамадства і рэспублікі: *«Гэтай задачы БНФ прысьвяціў асноўную дзейнасць ... Без дэмакратычнага грамадства ў нашых варунках немагчымая і незалежнасць, і адраджэньне нацыі і культуры, бо існуючы рэжым у БССР самы рэакцыйны, антынародны і антыдэмакратычны, а ў намэнклятурнай верхавіне – нават антысацыяльны»* (Пазьняк, 1990d).

На той момант «незалежнасць» і «дэмакратыя» ў тэкстах Пазняка былі практычна нераздзельныя. *«Перад цяперашнім пакаленьнем грамадзянаў Беларусі стаіць вялікая гістарычная задача – стварыць незалежную дэмакратычную Беларускаю Рэспубліку»* (Пазьняк, 1990а). Гэтая задача амаль не закранала катэгорыю этнічнага нацыяналізму і часам мела падкрэслена грамадзянскую накіраванасць.

«Толькі ў перабудове, толькі ў дэмакратычнай Беларусі будзе існаваць свабода і роўныя правы для

ўсіх нацыянальнасцяў. Таму трэба змагацца разам за перабудову, за нашу будучыню [...] Усе мы – Нацыя, ня будзем забывацца пра гэта. І рускія, і яўрэі, і палякі, і татары – усе» (Пазьняк, 1988b).

У той жа час Пазьняк казаў пра «Беларускую рэспубліку» (Пазьняк, 1990b; 1990c; 1990f), падкрэсліваючы нацыянальны беларускі характар будучай дзяржавы, і нязменна адмаўляў сацыялістычную савецкую дзяржаўнасць з яе дыктатураю пралетарыяту ў якасці ідэалагічнага прынцыпу: «Гісторыя ж БССР паказала, што дзяржава, у аснову якой накладзеныя не нацыя і нацыянальная воля аб'яднаных грамадзянаў, а класавыя прыкметы, фальшывыя сацыяльныя ілюзіі і ўтапічная ідэалагічная дактрына, – такая дзяржава абарочваецца супраць людзей, глуміць культуру, зямлю і народ, такое гаспадарства ня можа быць дэмакратычнай гуманнай рэспублікай» (Пазьняк, 1990a).

З незалежнасцю звязваў ён і развязанне сацыяльных праблемаў: «Нацыянальная дзяржаўная незалежнасць – гэта становішча ў грунце сваім сацыяльнае, якое аб'ядноўвае ўсё насельніцтва нацыі» (Пазьняк, 1990d). У той жа час Пазьняк нязменна, абмяркоўваючы практычна любую праблему, падкрэсліваў асноватворны характар чынніка нацыянальнай свядомасці: «Без нацыянальнай свядомасці ўвогуле немагчымае стварэнне нацыянальнай дзяржавы. Без універсальнасці нацыянальнай мовы траціцца гісторыя, не развіваецца культура грамадства, вышэйшай формай якой з'яўляецца,

ізноў жа, стварэнне нацыянальнай дзяржавы» (Пазьняк, 1992b).

IV. Адраджэнне

Пазьняк шмат пісаў пра дэнацыяналізацыю як ключавую праблему беларускага грамадства (Пазьняк, 1990d). Яе пераадоленне звязанае з «адраджэннем», ключавым кампанентам палітычнага праекту Пазьняка. Як адзначаў лідэр Фронту, «невывадкова БНФ называецца “Адраджэнне”. Без адраджэння нацыянальнай супольнасці – свядомасці, беларускай мовы, культуры, гістарычнай памяці, беларускай школы, рэлігіі – ніякая свабода недасягальная, ніякія рэформы нерэальныя, ніякага паляпшэння жыцця ня будзе» (Пазьняк, 1991c).

Часам панятка «Адраджэнне» зводзіўся да вузейшага панятку падкрэслена культурнага характару: «Каб забяспечыць развіццё рынковых рэформаў і стабільнае існаванне пэўнага цывілізаванага стану грамадства, павінен быць адпаведны ўзровень культуры, заснаванай на адзінстве традыцыяў, нацыянальнай свядомасці, гісторыі і мовы [...] Аднаўляць адзінства культуры вымушаны былі шмат якія эўрапейскія народы, што па прычыне гістарычных абставінаў і катастофаў трапілі ў неспрыяльныя ўмовы існавання [...] Шлях адзін – нацыянальна-культурнае адраджэнне, якое адбывалася спосабам паскоранага развіцця (паскарэння), дзе галоўнай задачай было аднаўленне ўніверсальнасці нацыянальнай мовы» (Пазьняк, 1992a).

Між тым, гістарычныя задачы мелі на ўвазе нешта большае, чым проста культурныя і моўныя аспекты. Сапраўды, іншым разам Пазняк куды шырэй трактаваў паняцце «Адраджэння» і адзначаў: «...*Беларускае Адраджэнне – гэта ўнівэрсальны, глыбока дэмакратычны, антытаталітарны рух, які абыймае ўсе грамадзкія працэсы (палітычныя рэформы, эканоміку, культуру, сацыяльныя пытанні, экалёгію, войска) і накіраваны на стварэнне нацыянальнай незалежнай дэмакратычнай і прававой дзяржавы*» (Пазняк, 1992e). Таму цалкам лагічна, што палітык казаў увогуле пра «*беларускае нацыянальна-дэмакратычнае Адраджэнне*» (Пазняк, 2007с: 116).

Зрэшты, гэтыя паняцці заставаліся не цалкам размежаванымі і ў рыторыцы самога Пазняка, бо перыядычна ён зноў казаў толькі пра «нацыянальна-культурнае адраджэнне» (Пазняк, 1993d) і спрабаваў звесці іншыя пытанні да культурных: «*Возрождение Республики необходимо начинать по двум направлениям – экономики и культуры, памятуя, что основой всякой экономики является культура общества в самом широком смысле слова [...] Начинать в культуре надо с национальной школы, национального языка, истории, религии и информации*» (Пазняк, 1992с).

Тым не менш, ёсць усе падставы не зводзіць сэнсу канцэпцыі Адраджэння ў поглядах Пазняка толькі да культурнай сферы, ці нават у першую чаргу да культурнай сферы. Гэта больш маштабная і шматбаковая ідэалагічная канструкцыя, якая

прадугледжвае карэнную перабудову ўсяго грамадства і дзяржавы. Пры гэтым канцэпцыя Адраджэння, якая спачатку сапраўды артыкулявалася як культурна-моўная, фактычна непазбежна мусіла ператварыцца ў фундаментальную палітычную ідэалогію. Гэта адбылося як у звязку з прыходам яе носбітаў у «взяікую палітыку» – пераходам да масавых акцыяў, абраннем у парламент і г.д. – і з іхнаю гатоўнасцю палітызаваць пытанні мовы, культуры ды ідэнтычнасці, так і – самае галоўнае – у звязку з гатоўнасцю кіроўнай эліты таксама зрабіць гэтыя пытанні палітычнымі і ў выніку пайсці на размежаванне не толькі паводле палітычнай або ідэалагічнай прыметы, але і паводле моўнай і культурнай, г. зн. фактычна пагадзіцца на раскол нацыі.

Сапраўды, канцэпцыя Адраджэння ў палітычным праекце Пазняка і нацыянальна-дэмакратычнага руху імкліва развівалася ў бок пашырэння і паглыблення яе палажэнняў, і ў сілу аб'ектыўных акалічнасцяў, паказаных вышэй, не магла захоўваць толькі культурна-моўную накіраванасць. У гэтым яе адрозненне ад паняцця «Адраджэння» ў канцэпцыях беларускіх грамадскіх дзеячаў першай паловы ХХ ст. У той жа час неабходна адзначыць пераемнасць Пазняка і ранейшай «адраджэнскай» традыцыі, бо спачатку Пазняк таксама прытрымліваўся вузейшай, «культурнай» трактоўкі (падобна да поглядаў ідэолагаў беларускіх нацыянальных арганізацыяў першай паловы ХХ ст.) і толькі потым, па меры ўцягвання ў практычную палітыку, паступова пе-

рапрацоўваў канцэпцыю. Гэта сведчыць пра наяўнасць пэўнай (хоць і ўскоснай) пераемнасці ў развіцці беларускага нацыянальна-дэмакратычнага руху.

Несумненна, праблема выяўлення часовых і прасторавых адпаведнікаў канцэпцыі «Адраджэння» яшчэ далёкая ад яснасці, але характэрна, што ўжо ў эміграцыйны перыяд ягонай дзейнасці ў кнізе Пазняка «Развагі. Канцэпцыя новага Беларускага Адраджэння» (Пазыняк, 2007) гаворыцца пра беларускую «нацыянальную рэвалюцыю» 1991 г. (Пазыняк, 2007: 6, 53).

Асобна трэба адцеміць этатысцкія тэндэнцыі ў ягоным бачанні шляхоў ажыццяўлення «Адраджэння». На думку Зянона Пазняка, *«высокая культура, мастацтва, літаратура, друк і ўсё, што звязана з культурна-нацыянальным Адраджэннем і развіццём, – гэта клопат грамадзянскай супольнасці і дзяржавы. Дзяржава павінна падтрымліваць, фінансаваць нацыянальна-культурнае Адраджэнне, праводзіць дзяржаўную палітыку ў галіне развіцця нацыянальнай культуры [...] Культура ня можа існаваць без датацыяў, толькі сама з сябе»* (Пазыняк, 1992а).

V. Мова

Беларускі рух канца ХХ ст. надзвычай вялікую ўвагу надаваў нацыянальнай мове. Пазыняк рэзка выступаў супраць увядзення расійскай мовы ў якасці другой дзяржаўнай (магчымасць увядзення абмяркоўва-

лася на пачатку 1990-х гг.), тлумачычы гэта манаэтнічнасцю краіны і некарэнным паходжаннем расійцаў Беларусі: *«Дзьве мовы для аднаго народа – поўны абсурд»* (Пазыняк, 1992б).

У другой палове 1992 г. пры абмеркаванні праекту Канстытуцыі парламенцкая фракцыя «Беларусь», якая падтрымлівала прэм'ера Кебіча, і прадстаўнікі ветэранаў у Вярхоўным Савеце прапанавалі вынесці на рэферэндум шэраг канстытуцыйных пытанняў, у прыватнасці пытанні пра дзяржаўны лад і дзяржаўнасць расійскай мовы. Пярэчачы ім, лідэр БНФ заявіў, што такія пытанні на рэферэндум выносіць нельга: *«Мовай не распараджаецца адно пакаленьне. Мова – важнейшая зьява, чыньнік і сродак культуры. Яна належыць гісторыі, сучаснасці і будучыні. Яе працяг у вечнасці, і ніхто ня мае права спыніць гэты працяг, а толькі спрыяць. Гэта вышэйшы маральны закон культурнага існавання, замацаваны ў шматлікіх традыцыях і законах»* (Пазыняк, 1992а).

У той жа час Пазыняк выступаў з вельмі асцярожнымі заявамі што да пашырэння сферы выкарыстання беларускай мовы. Прызнаючы, што шматлікія яго суайчыннікі не валодаюць моваю, ён рабіў акцэнт на паступовым яе вяртанні (*«каб беларускай мовай авалодалі вашы дзеці»*) і падкрэсліваў, што *«ніхто нікога ніколі не прымушаў, нідзе не прымушае і ня будзе прымушаць гаварыць на беларускай мове. Бо калі мова дзяржаўная, то кожны сам будзе імкнуцца яе ведаць. Дзяржаўная мова – гэта абавязак перш за ўсё для дзяржаў-*

ных афіцыйных устаноў» (Пазьняк, 1992а).

VI. Перспектывы Беларусі

Беларусь, на думку Пазьняка, мела «лепшыя ўмовы для інтэграцыі ў эўрапейскую сістэму [...] У нас дастаткова збалансаваная эканоміка, функцыянуе паўнаўрадкова народна-гаспадарчы комплекс на дастаткова высокім арганізацыйным і тэхнічным узроўні, існуе высокі ўзровень кваліфікацыі рабочага клясу, вялікая канцэнтрацыя інтэлекту: фундаментальнай і прыкладной навукі...» (Пазьняк, 1992d). Выступаючы за мяжой, ён ганарліва заяўляў: «Беларусь – адна з найбольш развітых у эканамічным дачыненні дзяржава ў шэрагу рэспублік былога СССР, з навукаёмкай рознабаковай вытворчасцю, з даволі высокім узроўнем сельскай гаспадаркі (параўнаўча, вядома), зь вялікім навуковым і інтэлектуальным патэнцыялам, з багатымі запасамі вытворчай сыравіны, з грамадзкай стабільнасцю» (Пазьняк, 1992f).

Тым самым Пазьняк не заўважаў, як уступіў у супярэчнасць са сваёй ацэнкаю БССР, калі ён практычна не бачыў станоўчых бакоў у існаванні беларускай савецкай дзяржаўнасці. У той жа час, робячы працытаваную заяву на заранцы незалежнасці і прызнаючы наяўнасць перадумоваў для паспяховага развіцця, Пазьняк адыходзіў ад пытання, якім чынам і ў межах якіх структураў былі створаныя гэтыя перадумовы. Зрэшты, такая алагічнасць і супярэчлівасць не ёсць чымсьці экстраардынарным для

любога палітычнага дзеяча. Больш за тое, далей Пазьняк зноў адмовіў саму разумнасць дзяржаўнага кіравання ў савецкі час. «Цяпер не хапае добрага дзяржаўнага думаньня, бо ў часе бальшавіцкага панавання і савецкай акупацыі была моцна разбурана культура і нацыянальная самасьвядомасць людзей. У кіраўніцтве сталі функцыянеры, рэнегаты, здраднікі, якія ненавідзелі свой народ, сваю зямлю» (Пазьняк, 1992d).

Напрыканцы першага года незалежнасці Пазьняк ацаніў становішча маладой незалежнай дзяржавы і, што характэрна, прызнаў існаванне дзяржаўнай структуры, але не палічыў гэта важным, а таксама не палічыў важным наяўнасць дзейнага дзяржаўнага апарату і персаналу – важны фактар для захавання незалежнасці любой краіны. «Што атрымала ў спадчыну незалежная Беларусь? – дзяржаву, разьмешчаную на дзвюх трацінах тэрыторыі Беларускай Народнай Рэспублікі ...; эканоміку і вытворчасць, сутнасць якой – зборачны цэх СССР ... вышэйшы ўзровень вытворчасці, якая, аднак, не разьлічана на нашыя ўнутраныя і дзяржаўныя патрэбы...; сельскую гаспадарку з прыярытэтам індустрыяльнай жывёлагадоўлі, што ператварыла нашу Беларусь у гіганцкі свінушнік Савецкага Саюза» (Пазьняк, 1992а).

На дадатак, Беларусь атрымала «экалогію, змест якой – нітраты ў зямлі, хімічныя, памыйныя рэкі, атамныя палігоны на Палесьсі, дзе выпрабавалі ядзерную зброю на людзях, і... Чарнобыль – «детище» КПСС; дэфармаваную нацыяналь-

ную сьвядомасьць, духоўна хворы соцыюм ... залежнасьць ад Расеі і пастаянная пагроза з усходу» (Пазьняк, 1992а).

Такое грэбаванне наяўнасцю эфектыўнай дзяржаўнай структуры ў той жа час цалкам ўпісваецца ў правую кансерватыўную інтэлектуальную традыцыю, якая дастаткова пагардліва ставіцца да бюракратыі ды аддае перавагу мадэлі «рэспублікі» з мінімальным урадам. Гэта, несумненна, прэрэчыць этатысцкай арыентацыі ў рэалізацыі «нацыянальнага адраджэння», адзначанай намі вышэй, аднак такая супярэчлівасць у ідэалогіі ды дзейнасці палітыкаў-практыкаў даволі пашыраная ў палітыцы.

VII. Дэмакратыя і антыкамунізм

У 1991 г. Пазьняк адзначаў: *«Беларускі Народны Фронт грунтуецца на прынцыпах дэмакратыі, незалежнасьці Беларусі і адраджэння нацыі. Як і належыць у такога роду рухах, усіх яднае антытаталітарызм, які да сярэдзіны 1990 году ў выніку палітычнага выспяваньня грамадства канкрэтызаваўся ў антыкамунізм. БНФ паслядоўна прытрымліваецца асноўных дэмакратычных крытэрыяў: абароны правоў чалавека, права нацыяў на самавызначэньне, а нацыянальных супольнасьцяў – на дзяржаўную незалежнасьць, права чалавека на свабоду, на працу, на свабоднае перамяшчэньне, на свабоду веравызнаньня і выяўленьня поглядаў і г.д.»* (Пазьняк, 1991с).

Разам з тым, дэмакратычная арыентацыя нацыянальна-дэмакратыч-

нага руху была крыніцаю сталай фрустрацыі пры няздольнасці Фронту дасягнуць жаданай шырыні народнага падтрыманьня, і сама гэтая ідэйная ўстаноўка стварала супярэчнасці і складанасці ў рэальнай палітыцы. Нягледзячы на пачатковыя поспехі ў масавай мабілізацыі праз выкарыстанне сацыяльнай напружанасці, БНФ у далейшым адмовіўся ад выкарыстання сацыяльнай тэматыкі, якая была б прымальнаю для шматлікіх сацыяльных групаў, і вельмі хутка аказаўся хоць і самаю шматлікаю партыяй, але і партыяй, якая завявала сабе вельмі сур'ёзны адмоўны імідж, – своеасабліваю пынню, якая аддзялілася ад грамадства.

Гэтаму спрыяў і радыкальны антыкамунізм, які быў праблематычнаю палітычнаю ідэяй ва ўмовах Беларусі, насельніцтва якой не адчувала такой антыпатыі да савецкага рэжыму, як ва ўсіх суседніх савецкіх рэспубліках. Гэта прызнавалі і прадстаўнікі беларускага нацыянальна-дэмакратычнага крыла, якія падхапілі ўслед за публіцыстам Алесем Адамовічам выслоўе «Беларусь – Вандэя перабудовы».

Ёсць падставы лічыць з'яўленне канцэпцыі «люмпенізацыі» насельніцтва менавіта спробаю растлумачыць гэтую адсутнасць масавага падтрыманьня з боку народу, пра апору на які ўвесь час казалі Пазьняк ды іншыя прадстаўнікі нацыянальна-дэмакратычнага руху: *«Дэмакратыя ў люмпенізаваным грамадстве немагчымая»* (Пазьняк, 1991d). Гэтаму ж служылі і захаванне і далейшае развіццё канцэпцыі «дэнацыяналізацыі»: *«Яны (камуністы) падарвалі*

кансалідацыйныя асновы беларускай нацыі. Таму, пакуль гэтыя кансалідуючыя асновы нацыянальнае свведомасці ня будуць адроджаныя, ніякі палітычны рух на Беларусі ня можа быць масавы» (Пазьняк, 1991e).

На гэта накладваліся праблемы БНФ і яго фракцыі з дастаткова пракамуністычным складам Вярхоўнага Савету (Пазьняк, 1991d; 1991f) і безвыніковымі спробамі дамагчыся правядзення датэрміновых парламенцкіх выбараў (Пазьняк, 1991d). Да пэўнага часу гэтая немагчымасць дабіцца новых выбараў дазваляла тлумачыць палітычна складанае становішча партыі ды ўсяго нацыянальна-дэмакратычнага руху, аптымістычна спасылаючыся на дэмакратыю і выбары як развязанне праблемы, але ў сярэдзіне 1990-х гг. БНФ прайграў на дастаткова свабодных прэзідэнцкіх і парламенцкіх выбарах.

Антыкамунізм, нароўні з канцэпцыяй нацыянальнага Адраджэння, быў адным з ключавых кампанентаў праекту Пазьняка. Палітык займаў бескампрамісную пазіцыю ў дачыненні камуністычнай партыі ды ўсяго з ёй звязанага. Ён быў упэўнены, што нават рэфармаваная камуністычная сістэма не мае ніякай будучыні: «Наперадзе пагібель, распад паўцывілізацыі [...] Выхад з тупіка толькі адзін – назад, калі аднак грамадства яшчэ здольнае рухацца. Назад да рынку і прыватнай уласнасці, назад да дэмакратыі, назад да рэлігіі і традыцыйнай маралі, назад да гуманнай культуры, назад да суверэнітэту і дзяржаўнай незалежнасці нацыяў [...] **ВІДАВОЧНА, ШТО КОЖНЫ** сумленны чалавек сваёй гуманнай сут-

насцю павінен змагацца з камунізмам і пераадолюваць камуністычную ідэалёгію як крайне антычалавечую, негуманную і антыграмадзкую зьяву» (Пазьняк, 1990d).

Зрэшты, нават сацыял-дэмакратыю Пазьняк лічыў «запасной траншэяй» для камуністаў (Пазьняк, 1990d). Палітык у сваіх заявах асуджаў супраць камуністамі і пасля здабыцця незалежнасці: «У Беларусі ня можа існаваць кааліцыйны ўрад і ніякая кааліцыя з удзелам камуністаў» (Пазьняк, 1993b).

Гэтае шальмаванне камуністычнага рэжыму ў БССР, насельніцтва якой у цэлым захоўвала яшчэ лаяльнасць савецкаму рэжыму з яго упорам на сацыяльныя аспекты, мела свае наступствы. В. Акудовіч, разважаючы над вынікамі праекту «Адраджэння», пісаў: «Іншай, акрамя як сацыяльнай, беларуская дзяржава быць ня можа, бо для абсалютнай бальшыні насельнікаў нашай краіны прыярытэтнымі як былі, так і застаюцца не нацыянальна-культурныя ці ідэалагічныя, а сацыяльныя каштоўнасці» (Акудовіч, 2005). Таму рэзкае адмаўленне Народным фронтам сацыяльных каштоўнасцяў, якія распаўсюдзіліся ў грамадстве за гады існавання СССР, не магло не адбіцца на яго іміджы і падтрыманні грамадства.

VIII. Рэлігія

Рэлігійная тэматыка прысутнічала ў ідэалагічных канструкцыях Пазьняка, які заяўляў у прыватнасці: «Я католік. Лічу сябе веруючым хрысціянінам. Аднолькава адчуваю сябе

сярод вернікаў усіх хрысціянскіх канфэсіяў на Беларусі: *праваслаўных, католікаў, уніятаў, пратэстантаў-эвангелістаў. Усіх нас павінна аб'ядноўваць хрысціянская вера, наша народная гісторыя, культура і Бацькаўшчына-Беларусь*» (Пазьняк, 1991с). Г.зн. у цэлым хрысціянства заходняга ўзору ўсведамлялася хутчэй як культурная традыцыя, чым веравызнанне як такое.

Як адзначыў Алег Латышонак, «нацыянальнае і рэлігійнае адраджэнне разьвіваліся незалежна адно ад аднаго, бо нацыянальным дзеячым, нягледзячы на іхныя намаганні, не ўдалося дабіцца падтрымкі ні каталіцкага, ні праваслаўнага духавенства. Першае аддавала перавагу сувязям з Польшчай [...] Другое зрабіла выбар на карысьць Расеі...» (Латышонак, 2007).

Афіцыйна адраджэнне ўніяцтва не згадалася ў якасці мэты БНФ у дакументах, але шырока артыкулявалася прадстаўнікамі нацыянальна-дэмакратычнага руху, у тым ліку Пазняком. «Трагедыя беларускага народу ў тым, што варожыя сілы адарвалі ад яго хрысціянскую рэлігію ... расейскі царызм разам з расейскай праваслаўнай царквою знішчылі Унію (грэка-каталіцтва) на Беларусі ... 80 адсоткаў насельніцтва Беларусі былі ўніятамі [...] Я ня бачу ніякай станоўчай ролі, ніякай маральнай будучыні цяперашняга кіраўніцтва расейска-маскоўскага праваслаўя на Беларусі, калі не адбудзеца пакаеньне за пакуты, за кроў нявінна забітых уніятаў [...] Сьвятая Унія на Беларусі адраджаецца» (Пазьняк, 1991е). Пазняк непрыхавана ідэалі-

заваў уніяцкую царкву: «*Беларуская Уніяцкая Царква ёсьць пакутніцкая Царква. Унія не запляміла сябе супрацоўніцтвам з НКВД і КГБ. Яна была патоплена ў крыві расейскім самадзяржаўем і расейскім, зросшымся з царскім рэжымам, праваслаўем*» (Пазьняк, 1993а).

Разам з уніяцтвам, Пазняк асцярожна закранаў і пытанне аўтакефаліі праваслаўнай царквы ў Беларусі: «*Не сумняваюся, што Беларуская Праваслаўная Аўтакефальная Царква, што існуе ў вольным сьвеце, пашырыць сваё дзеянне зь цягам часу і на этнічную Беларусь. Праваслаўе на Беларусі для беларускага народу павінна быць беларускае, сьвятое й хрысціянскае, а не расейскае, большавіцкае, чарнасотніцкае ці якое яшчэ*» (Пазьняк, 1991е).

Інструментальнае ўспрыманне лідэрам БНФ рэлігіі трохі супярэчыць заяўленай каталіцкасці Пазняка. Зрэшты, выпадкі ў бок праваслаўя здараліся часцей, чым у бок каталіцтва. «*Ксяндзы і асабліва папы цяпер падтрымліваюць камуністычную на-мэнклятуру, начальства, засядаюць у Вярхоўным Савеце і, дарэчы, бякуюцца з партгрупай КГБ, нават падпісваюць агульныя лісты з камуністамі супраць дэмакратаў*» (Пазьняк, 1991е).

Погляды Пазняка ў дачыненні рэлігійнай палітыкі таксама адпавядалі ягоным агульным прынцыпам, характэрна нават само абазначэнне Царквы і Касцёлу як праваслаўнай і каталіцкай «адміністрацыі» ды ўяўленне пра тое, што вырашыць лёс беларускага народу можа дзяржава, падтрымаўшы уніяцкую царкву, то

бок практычна ўпэўненасць у тым, што *cuius regio, eius religio*. «Будучыня на Беларусі будзе за той канфэсіяй, якая хутчэй засвоіць і адродзіць у сваім афіцыйным ужытку беларускую мову ... Калі праваслаўная і каталіцкая адміністрацыя да гэтага часу так і не навернецца тварам да Беларусі, да беларускай мовы, да гістарычнага духоўнага лёсу беларускага народа, можна не сумнявацца, што беларуская дзяржава падтрымае Унію» (Пазьняк, 1993а).

Вядома, Пазьняк нязменна запэўніваў, што БНФ падтрымлівае ўсе традыцыйныя хрысціянскія канфесіі ды імкнецца да іх роўнасці: «Беларускі Народны Фронт ставіцца аднолькава й падтрымлівае ўсе традыцыйныя канфэсіі на Беларусі. Ніводнай не аддаецца перавагі. Асноваю адраджэння й кансалідацыі на Беларусі зьяўляецца нацыянальная сьведамасьць, а не рэлігія, як у Польшчы» (Пазьняк, 1991е). Але на фоне даволі тэндэнцыйнага адлюстравання гісторыі уніяцкай царквы гэтыя запэўненні выглядалі не вельмі пераканаўчымі.

IX. Рэалізацыя праекту

Хоць, здавалася б, Пазьняк для рэалізацыі свайго праекту не прапаноўваў правесці рэвалюцыйныя пераўтварэнні ў грамадстве, напіраючы больш на «адраджэнне», г. зн. аднаўленне ранейшага, больш правільнага парадку¹, але напрыканцы 1980-х –

пачатку 1990-х гг. ягоныя прапановы ўзяць пад кантроль Мінску датычныя БССР пытанні ды вырашаць іх самастойна ад Масквы гучалі беспрэцэдэнтнымі ў рэспубліцы і таму здаваліся радыкальнымі.

«Калі б Беларусь не аддавала СССР кожны год амаль палову нацыянальнага прыбытку, калі б сама валодала сваёй тэрыторыяй, прыроднымі рэсурсамі і вытворчымі фондамі, калі б сама забірала сваю валюту, вяла б сваю міжнародную палітыку і сама распараджалася сваім лёсам, тады ад Чарнобыля мы ўжо даўно і эфэктыўна ратаваліся б і, упэўнены, выратаваліся б» (Пазьняк, 1990d).

Акрамя самастойнасці Беларусі ў рашэнні дзяржаўных пытанняў, Пазьняк таксама набліжаўся да папулізму і апеляваў да народу. Лідэр БНФ фактычна заклікаў беларусаў да прамога дзеяння: «Народ павінен дапамагчы правесці дэпартызацыю, г. зн. працоўныя калектывы павінны расфармаваць камуністычныя партыйныя структуры [...] Народ павінен паспрыяць саветам у справе апячатвання маёмасці КПСС і ЛКСМБ праз асабісты ўдзел, устаноўкі пікетаў, арганізацыю патрулёў ... Неабходна, каб народ уключыўся ў будаўніцтва сваёй незалежнасці, сваёй Рэспублікі ... Мы павінны сфармаваць свае структуры ўлады і свае структуры абароны гэтай улады паскоранымі тэмпамі. Ініцыятыва народу ў гэ-

¹ Зрэшты і этымалагічна, і ў пачатковым сэнсе «рэвалюцыя» аcurат і азначала вяртанне да ранейшага, «правільнага» парадку рэчаў.

тай справе имат у чым паскорыць яе рэалізацыю» (Пазьняк, 1991b).

У некаторай ступені механізм быў выкарыстаны ў першыя дні пасля жнівеньскіх падзеяў 1991 г. Як сведчыў Вячаслаў Сіўчык, «акрамя дружыны, мы таксама стварылі з добраахвотнікаў (каля двух тысяч чалавек) нацыянальную гвардыю. Яна вельмі многае зрабіла, каб дзяржава забрала ў кампартыі маёмасць – будынкі абкома, гаркама і ЦК КПБ» (Тамковіч, 2008: 66).

Пасля распаду СССР, на думку Пазьняка, нічога асабліва не змянілася, а таму трэба было ліквідаваць уладу камуністычнай наменклатуры і найперш змяніць урад. «Стары ўрад праводзіць антыкультурную, антынародную палітыку ... неабходны новы ўрад народнага даверу. Калі мы здолеем дамагчыся новага ўраду, дык праз 5–8 гадоў ня толькі станем на ногі, але дасягнем узроўню жыцця такіх краінаў як Данія, Аўстрыя, Фінляндыя і г. д. Гэта не пустыя словы, я маю адпаведныя разьлікі» (Пазьняк, 1992d).

Але канстытуцыйныя шляхі не дазволілі БНФ і Пазьняку дамагчыся змены ўраду і прыступіць да рэалізацыі свайго палітычнага праекту ў 1990-я гг. Напэўна, таму і ў пазнейшы перыяд сваёй палітычнай дзейнасці ў эміграцыі Пазьняк настойваў: «Не забывайма: вырашае ні Амэрыка, ні Масква і ні Брусэль. Вырашае Беларусь і Беларускае Народ» (Пазьняк, 2001). Яўген Мірановіч пракаментываў гэта наступным чынам: «Вера Пазьняка ў калектыўную мудрасць народа пазбаўлена рацыяналізму ў той самай ступені, што і вера таго

ж народа ў мудрасць «бацькі» (Рудкоўскі, 2005).

Заклучэнне

Праграма Беларускага народнага фронту знайшла сваё адлюстраванне найперш у выступах і тэкстах лідэра Фронту Зянона Пазьняка. Гэта было звязана з персаніфікацыяй гэтай арганізацыі, асабліва ў вачах шырокай грамадскасці. Менавіта палітычны праект (няхай нават і даволі абстрактны) Пазьняка лёг у аснову «ідэалогіі» БНФ.

У той жа час у сваёй палітычнай дзейнасці ў разгледжаны перыяд Пазьняк быў хутчэй палітыкам-практыкам, чым ідэолагам. Пра гэта сведчаць і такія асаблівасці ягоных ідэяў, як сітуацыйнасць, адсутнасць паслядоўнага і прадуманага бачання шэрагу асноватворных праблемаў (напрыклад, паняцця беларускай нацыі). Апошняя акалічнасць асабліва істотная, бо пры адсутнасці ўласнага распрацаванага бачання гэтых пытанняў Пазьняк пазбягаў прывязвацца да якога-небудзь ужо наяўнага канону беларускага нацыянальнага руху. У той жа час ва ўсім масіве тэкстаў і выступаў Зянона Пазьняка праект будаўніцтва будучай беларускай дзяржавы і грамадства прысутнічае толькі ў самых агульных рысах. Пазьняк практычна абмяркоўваў толькі самі прынцыпы і рабіў гэта нярэдка ў негатыўнай мадальнасці (супраць СССР, камунізму, наменклатуры, русіфікацыі), у сілу чаго пазітыўныя аспекты (за самастойнасць, адраджэнне культуры, усталяванне дэмак-

ратыі ды правоў чалавека) адступалі на задні план.

Палітычны праект, выкладзены ў тэкстах і выступак Пазняка, сыграў важную ролю ў беларускай палітыцы ў 1980-я–1990-я гг. У значнай ступені яе характар быў абумоўлены асаблівасцямі самой фігуры Пазняка, у прыватнасці ягоным нязменна падазроным, калі не сказаць варожым, стаўленнем да Расіі ды скептычным стаўленнем да сучаснага Захаду, нягледзячы на дэклараваную цвёрдую прыхільнасць да заходняй, еўрапейскай цывілізацыі ды адданасць «лацінскай традыцыі».

Збольшага гэтым жа можна патлумачыць і большасць астатніх асноўных рысаў разгледжаных ідэяў, у прыватнасці грэбаванне сацыяльнымі аспектамі, суровыя маральныя асновы, прыярытэт правоў нацыі над правамі індывіда і г. д. Варта адзначыць, што гэтыя прынцыпы хутчэй адпавядаюць ідэалогіі хрысціянска-дэмакратычных партыяў еўрапейскага кантыненту, чым ідэйнай платформе нацыяналістычных арганізацыяў народаў, якія спрабуюць дабіцца незалежнасці. Таму казаць пра нацыяналізм Пазняка варта з агаворкамі, і мы хутчэй схільныя аднесці яго да нацыянальна-дэмакратычнага крыла. Ускосна на гэта паказваюць і занадта правыя, кансерватыўныя як для нацыянальна-вызвольнага руху ідэйныя ўстаноўкі.

Пазняк, што склаўся як асоба ў нетыповай для сярэднястатыстычнага грамадзяніна Савецкай Беларусі атмасферы, не толькі заняў

вельмі спецыфічную грамадзянскую і палітычную пазіцыю, але і апынуўся ў шэрагу выпадкаў адарваным ад кантэксту Беларусі тых гадоў. Гэтая адарванасць спалучалася з цеснымі кантактамі лідэра БНФ найперш з польскаю культурнаю і палітычнаю сферамі, а таксама вельмі блізкімі сувязямі з прыбалтыйскімі антысавецкімі рухамі і кантэкстам краінаў Балтыі.

Палітычны праект Пазняка, які ўключаў у сябе канцэпцыю «нацыянальнага адраджэння», у сілу сваёй альтэрнатыўнасці савецкаму рэжыму на мяжы дзесяцігоддзяў змог прыцягнуць увагу даволі значнага сегменту беларускага грамадства, але толькі на пэўны час.

У цэлым погляды і палітычны праект Пазняка даволі характэрныя для антыкамуністычнага руху ў заходняй частцы Савецкага Саюзу, хоць зноў варта падкрэсліць спецыфіку найноўшай палітычнай гісторыі Беларусі, якая рашучым чынам адрознівалася ад астатніх еўрапейскіх рэспублікаў СССР. Таму правая кансерватыўная платформа Пазняка, якая суправаджалася радыкальнаю антыкамуністычнаю рыторыкаю, мела мала шанцаў на тое, каб знайсці водгук у БССР. У прыватнасці варта адзначыць наяўнасць у астатніх еўрапейскіх савецкіх рэспубліках больш моцных традыцыяў уласнай дзяржаўнасці ў найноўшы час, а таксама адсутнасць там фактuru магутнай культурнай гегемоніі савецкага рэжыму, які адчуваўся ў Беларусі нават у 1990-я гг.

Літаратура

1. Аксак, В. *Дзяды–1988. Адам Глобус: «Наступствы тых падзей — фатальныя»* [Электронны рэсурс] // Радыё Свабода. 22.10.2008. Рэжым доступу : <http://www.svaboda.org/content/Article/1331930.html>. Дата доступу : 22.10.2008.
2. Акудовіч, В. *Бяз нас* // Наша Ніва. 2001. № 23 (232).
3. Акудовіч, В. *Вялікая здрада. Суплёт эсэ* [Электронны рэсурс] // Дзеяслоў. 2005. № 12. Рэжым доступу : <http://www.dziejaslou.by/inter/dzeja/dzeja.nsf/htmlpage/akud12?OpenDocument>. Дата доступу : 24.6.2009.
4. Латышонак, А. *Беларускі нацыяналізм і сутыкненне цывілізацыяў* // ARCHE. 2007. № 7–8.
5. Марплз, Д.Р. *Ці ёсць у Беларусі беларусы?* // ARCHE. 2007. № 5.
6. Пазьняк, З. (1988а) *Двуязычце і бюрократызм* // Радуга. Таллінн, 1988. № 4
7. Пазьняк, З. (1988b) *Рэвалюцыя знізу. Фрагменты выступу на Дзядях – 30 кастрычніка 1988 года – у полі за некалькі хвілін перад нападам міліцэйскіх падраздзяленняў* // Навіны Беларускага народнага фронту. 1988. № 1.
8. Пазьняк, З. (1989а) . *Куропаты пріоткрылі завесу над еце одной тайной сталинизма*. Інтэрв'ю // Молодежь Эстонии. 1989. 20 мая.
9. Пазьняк, З. (1989b) *Путь к независимости*. Выступленне на II съезде Народного Фронта Латвии 8 октября 1989 г. // Белорусская трибуна. 1989. № 10 (14).
10. Пазьняк, З. (1990а) *Res Publica* // Грунвальд. Сакавік 1990.
11. Пазьняк, З. (1990b) *Выступ на пасяджэнні Вярхоўнага Савета БССР 10 сьнежня 1990 г.* // Зянон Пазьняк. Сапраўднае аблічча. Мн. : ТВЦ «Паліфакт», 1992. С. 219–227.
12. Пазьняк, З. (1990c) *Выступленне на семінары «Жыццё пасля Чарнобыля», Берлін, 23 чэрвеня 1990 г.* // Зянон Пазьняк. Сапраўднае аблічча. Мн. : ТВЦ «Паліфакт», 1992. С. 149–153.
13. Пазьняк, З. (1990d) *Шлях да свабоды* // Беларусь. Ліпень 1990. № 7.
14. Пазьняк, З. (1990e) *Якая пазіцыя ў апазіцыі*. Інтэрв'ю // Літаратура і мастацтва. 10.08.1990.
15. Пазьняк, З. (1990f) *Тэкст незаслуханага выступлення на пасяджэнні сесіі Вярхоўнага Савета БССР 29 чэрвеня 1990 г.* // Зянон Пазьняк. Сапраўднае аблічча. Мн. : ТВЦ «Паліфакт», 1992. С. 141–145.
16. Пазьняк, З. (1991а) *Выступ на мітынгу 7 лістапада 1990 года на плошчы Леніна ў Мінску* // Зянон Пазьняк. Сапраўднае аблічча. Мн. : ТВЦ «Паліфакт», 1992. С. 196–199.
17. Пазьняк, З. (1991b) *Зянон Пазьняк: «Беларусь – незалежная некамуністычная краіна»* // Навіны Беларускага Народнага Фронту «Адраджэньне». 1991. № 6.
18. Пазьняк, З. (1991c) *На прынцыпах демократіі* (беседвал А. Чечко) // Выраж. 1991. № 5.
19. Пазьняк, З. (1991d) *Ствараючы – перамагаем!* // Народная Газета. 1991. 15 кастрычніка.
20. Пазьняк, З. (1991e) *Толькі новыя выбары могуць направіць становішча* (зь лідарам БНФ гутарыць польская журналістка Івона Кляман) // Свабода. 1991. № 11.
21. Пазьняк, З. (1991f) *Чаму намэнклятура за прэзідэнта* // Народная Газета. 1991. 26 чэрвеня.
22. Пазьняк, З. (1992а) *Беларусь у дарозе...* // Народная Газета. 1992. 29 кастрычніка.
23. Пазьняк, З. (1992b) *Зянон Пазьняк: «Без нацыянальнай сьвядомасці немагчыма*

- пабудавачь дзяржаву» (Лідар БНФ – аб сённяшняй палітычнай сітуацыі ў Рэспубліцы) // Звязда. 1992. 17 кастрычніка.*
24. Пазьняк, З. (1992с) *Зянон Пазьняк: «Защитить народ, не имея власти народа – невозможно» // Знамя Юности. 1992. 8 апреля.*
 25. Пазьняк, З. (1992d) *Зянон Пазьняк: «Мы навінны кіравацца ў Эўропу» // Навіны Беларускага Народнага Фронту «Адраджэньне». 1992. 9 студзеня.*
 26. Пазьняк, З. (1992е) *Лёс дэмакратыі вырашаецца на Беларусі // Народная Газета. 1992. 6 кастрычніка.*
 27. Пазьняк, З. (1992f) *Палітыка намэнклятуры. Палітычная сітуацыя на Беларусі і пэрспектывы яе разьвіцьця. Даклад Зянона Пазьняка, прачытаны для кіраўніцтва і супрацоўнікаў НАТО, 3–га верасня 1992 г., Брусэль // Выбар. 1992. 23 верасня.*
 28. Пазьняк, З. (1993а) *Брэйгельскі шлях (надрукавана: «Звязда». 1993. студзень) // Зянон Пазьняк. Развагі. Канцэпцыя новага Беларускага Адраджэньня. Кн. 1. Артыкулы і матэр'ялы. 1990 – III.1996. Варшава, Нью-Йорк, Вільня : Беларускія ведамасьці, Таварыства беларускай культуры ў Летуве, 2007. С. 122–123.*
 29. Пазьняк, З. (1993б) *Правал намэнклятуры. Да характарыстыкі палітычнага становішча ў краіне. Даклад, прачытаны ў кастрычніку 1993 г. на соймавай канфэрэнцыі БНФ // Выбар. 1993. 27 кастрычніка – 9 лістапада.*
 30. Пазьняк, З. (1993с) *Прынцыпы нашае праграмы. Спавешчаньне на сакавіцкім Сойме БНФ напярэдадні III Зьезду БНФ, 1993 г. Вытрымкі са стэнаграмы // Навіны Беларускага Народнага Фронту «Адраджэньне». 1993. 26 сакавіка – 20 красавіка. № 4 (39).*
 31. Пазьняк, З. (1993d) *Становішча перад III зьездам БНФ // Навіны Беларускага Народнага Фронту. 1993. Травень, спецыяльны выпуск.*
 32. Пазьняк, З. (2001). *Старыя дарожкі // Беларускія ведамасьці. 2001. № 2 (32); Народная воля. 2001. 15 лютага.*
 33. Пазьняк, З. (2007а) *«А вось і птушачкі...» (Люты–сакавік 1992 г.) // Зянон Пазьняк. Развагі. Канцэпцыя новага Беларускага Адраджэньня. Кн. 1. Артыкулы і матэр'ялы. 1990 – III.1996. Варшава, Нью-Йорк, Вільня : Беларускія ведамасьці. Таварыства беларускай культуры ў Летуве, 2007. С. 77–78.*
 34. Пазьняк, З. (2007б) *Галоўны вораг – расейскі імперыялізм. Выступ на V зьездзе Руху ў Кіеве 11 сьнежня 1993 г. // Зянон Пазьняк. Развагі. Канцэпцыя новага Беларускага Адраджэньня. Кн. 1. Артыкулы і матэр'ялы. 1990 – III.1996. Варшава, Нью-Йорк, Вільня : Беларускія ведамасьці. Таварыства беларускай культуры ў Летуве, 2007. С. 162–163.*
 35. Пазьняк, З. (2007с) *Пра незаконную забарону рэфэрэндуму на Беларусі аб новых выбарах. Выступ у Эўрапарляманце. 1992 г. // Зянон Пазьняк. Развагі. Канцэпцыя новага Беларускага Адраджэньня. Кн. 1. Артыкулы і матэр'ялы. 1990 – III.1996. Варшава, Нью-Йорк, Вільня : Беларускія ведамасьці. Таварыства беларускай культуры ў Летуве, 2007. С. 115–116.*
 36. Пазьняк, З. Развагі. *Канцэпцыя новага Беларускага Адраджэньня. Кн. 1. Артыкулы і матэр'ялы. 1990 – III.1996. Варшава, Нью-Йорк, Вільня : Беларускія ведамасьці. Таварыства беларускай культуры ў Летуве, 2007.*
 37. Рудкоўскі, П. *Панская Польшча і бяспанская Беларусь [Электронны рэсурс] // ARCHE. 2005. №1. Рэжым доступу : <http://arche.bymedia.net/2005-1/rudkouski105.htm>.*
 38. Тамковіч, А. *Будзіцелі. СПб. : Невский простор, 2008.*